



עורכת ראשית: ד"ר אירית בק. עורכת משנה: ענבל בן יהודה

כרך 1, גיליון מס' 1, 22 למרץ 2015

## דרום סודאן בסבך הזהויות: אתגרים לבניית מדינת הלאום

### חיים קורן

ב-9 ליולי 2011 יצאה דרום סודאן לעצמאות. היה זה שיאו של תהליך מתמשך שהחל בהסכם ה-CPA<sup>1</sup> בין ממשלת ח'רטום של סודאן לדרום סודאן, בייצוגה של תנועת ה-SPLM<sup>2</sup>. משאל העם על העצמאות ב-2011, במסגרת ההסכם, הניב את היפרדות דרום סודאן ממדינת האם לאחר מלחמת אזרחים בת שני פרקים - בין 1972-1955 ובין 2005-1983 - אשר גבתה למעלה משני מיליון קורבנות וכארבעה מיליון פליטים ועקורים. מאמר זה מצביע על דרכה של דרום סודאן לעצמאות מסודאן וסוקר את האתגרים מולם חברתה ההטרונגנית מתמודדת למול אילוצים פנימיים וחיצוניים.

המרחב הסודאני, על קו התפר שבין המזרח התיכון לאפריקה, היווה ערש תרבות לממלכות ושבטים, דתות ופולחנים ולכוחות קולוניאליים ששלטו בו בתקופות שונות. בצומת גיאופוליטי זה נוצר פסיפס אתנולוגי, חברתי, פוליטי וכלכלי מגוון ומורכב. **בלאד אל-סודאן** ("ארץ השחורים"), שגבולותיה והרכב אוכלוסייתה השתנו בכפוף לנסיבות, לא הייתה מעודה יחידה מדינית או אתנית הומוגנית.

חלוקת האוכלוסייה היא דתית, אתנית וגיאוגרפית. בנוסף להשתייכות למוצא גזעי שונה (חמים ושמים) וחלוקה דתית נפרדת (מוסלמים, נוצרים ואנימיסטים) מתקיימת חלוקה בתוך הקבוצות האתניות עצמן. כ-62 קבוצות ותתי קבוצות מצויות במרחב, שדוברות למעלה מ-250 שפות ולהגים שונים. השפה הערבית, המדוברת כיום ברוב אזורי המרחב מתחלקת גם היא ללהגים שונים זה מזה, כנגזר מהתפרוסת הגיאוגרפית.

שיוכה הדתי של האוכלוסייה בחלק הצפוני הוא מוסלמי. מבחינה אתנית, המוסלמים נחלקים לקבוצות הטוענות למוצא ערבי, ולקבוצות אפריקניות שאינן ערביות, שתהליך התאסלמותן החל

בשלהי המאה ה-16. בחלק הדרומי (דרום סודאן כיום) רוב האוכלוסייה היא נוצרית, מוצאה האתני הוא אפריקני ויש בה מיעוט אנימיסטי ומיעוט מוסלמי קטן.

המרחב הסודאני ידע שני כיבושים קולוניאליים: התורכי-מצרי (1821-1885), שהיה תחת האימפריה העות'מאנית, והאנגלו-מצרי (1889-1956), שהיה למעשה שלטון בריטי, ולאחריו יצאה סודאן לעצמאות. בתוך כך, היווה מרד המהדי בין 1881-1889 נדבך חשוב בהבניית הזהות הלאומית הסודאנית. "מדינת המהדיה", ששלטה בשנים אלה ברוב שטח סודאן, העניקה תחושת שיתוף והזדהות לבני הארץ הערבים והמוסלמים. תושבי הדרום "הכופרים" סבלו מפשיטות אנשי המהדי, שהשתמשו בתושבי הדרום לסחר עבדים והחריפו את העוינות בינם לבין המוסלמים והערבים בצפון.

הגישה לדרום של המעצמות הקולוניאליות השונות הייתה קשה, בעיקר בשל אזורי הביצות, ומשום כך הן מיקדו את עניינן בסודאן הצפונית. בתקופת שלטונם, הבריטים פיתחו עניין מרכזי באזור עמק הנילוס שבחלק הצפוני. במרכז השלטוני בצפון נבנו תשתיות, מסילות רכבת, כבישים ומוסדות חינוך, בעוד הדרום סבל מהזנחה. אל אזור הדרום שלחו הבריטים מיסיונרים, כדי לחדור אל לב האוכלוסייה מבלי להשקיע בפיתוח האזור. כך הפך הדרום המבודד לנוצרי, בעוד אזור הצפון נותר מוסלמי. המדיניות הקולוניאלית של "הפרד ומשול" בין הכוחות הפוליטיים, האתניים, החברתיים והדתיים השונים נתנה אותותיה בתחומים אלה והשפיעה על הלאומיות הסודאנית עם ראשיתה.

בין אם תהליכי השערוב והאסלום של הצפון היו תולדת ההיסטוריה הקולוניאלית, ובין אם הם נבעו מגלי הגירה של ערבים נודדים, סוחרים או אנשי דת מחצי-האי ערב ומצרים, הרי שבמהלך המאות ה-19 וה-20 מיקמה האליטה המוסלמית דוברת הערבית את מרכזה בח'רטום – וחרטה על דגלה את הערביות כמוקד הזהות שלה.

ב-1955, טרם הכרזת עצמאות סודאן, קינן בדרום חשש לעידן קולוניאלי חדש של חברת הרוב הצפון-סודאני – הפעם באצטלה ערבית-מוסלמית. חשש זה, שעילתו המיידית הייתה הנחיית ח'רטום להעביר חיילים דרומיים לצפון, היה בין הגורמים לפרוץ מלחמת האזרחים.

במהלך מלחמת האזרחים הראשונה התהוותה המיליציה הדרומית אניה-ניה (Anyanya), "ארס הצפע", שפעולותיה הפכו משמעותיות בתקופת ג'עפר אלנמיירי כנשיא סודאן (1969-1985). הדרום קופח בתקציבים באופן קבוע על ידי נמיירי והמצוקות הכלכליות בו הביאו את תושביו לעתים עד לכדי רעב. עם תחילת סבב הלחימה השני ב-1983, צמחו "הצבא העממי לשחרור סודאן", SPLA, והזרוע הפוליטית שלו, "התנועה העממית לשחרור סודאן", שהונהגו בידי "אבי" הזהות הדרום-סודאנית ג'ון גראנג. בחזונו ראה גראנג, איש קבוצת הדינקה, את מדינת סודאן מאוחדת ודמוקרטית בהנהגת הדרום. ב-1991, עם נפילת שלטונו של מנגיסתו היילה מרים, שליט אתיופיה שתמך בגראנג, הקים סגנו ריאק מצ'אר סיעה מתחרה. "הצבא הלבן" של מצ'אר, בן קבוצת הנואר, דגל בעצמאות מלאה של הדרום ולחם למענה.

ב-2005 נהרג גראנג בהתרסקות מסוק באוגנדה. יורשו ובן קבוצתו האתנית, סלבה קיר מיארדיט, התאים את עצמו למציאות המשתנה ובניגוד לחזונו של גראנג, ודגל בהיפרדות הדרום וחתימה לעצמאותו. מציאר חבר אליו ויחד הם כיהנו כנציגי הדרום בממשלת סודאן, בתקופת המעבר (2005-2011) שהוכתבה בהסכם ה-CPA.

בבחירות שנערכו ב-2010 זכו סלבה קיר וה-SPLM ב-99% מהקולות וברוב מכריע של מושבי המועצה המחוקקת של הדרום. במשאל העם ב-2011 הצביעו 98.93% מתושבי דרום סודאן בעד העצמאות. עם קבלתה ב-9 ליולי באותה השנה, הפך מציאר לסגן הנשיא תחת קיר. חרף ההובלה המשותפת של המדינה החדשה, המתיחות ההיסטורית בין הנשיא לסגנו לא שככה. לצד התנאים החברתיים והכלכליים המורכבים בדרום סודאן, הציתה מתיחות זו את הלחימה הנוכחית במדינה.

שטחה של דרום סודאן העצמאית הוא 644,329 אלף קמ"ר, והיא נעדרת מוצא לים. היא עשירה במחצבים ובקרקע פורייה, נהנית מכמות משקעים גדולה ומשופעת מים שמקורם מהנילוס הלבן. כמו כן, בראשית שנות ה-80 נתגלה בה נפט. אוכלוסייתה, המונה כ-11 מיליון נפש, מצויה בעיקרה בריכוזים אתניים ושבטיים ומאופיינת בדלילות בשטחים נרחבים.

הדינקה היא הקבוצה הגדולה והחשובה בדרום סודאן ואחריה קבוצת הנואר. אלו שתי הקבוצות המשמעותיות בדרום סודאן, אשר מהוות את האליטה השלטונית שלה. קבוצות אלו הן ממוצא נילוטי, שאזורן קרוב לקו המשווה ומשופע בביצות, כתוצאה מהגשמים העונתיים וגאות הנילוס.

העונה הגשומה מאלצת את אנשי הקבוצות שעיקר פרנסתן הוא רעיית בקר, לנדוד לאזורים הגבוהים מגדת הנהר. בעונה היבשה הן יכולות לשוב לשטחן ולעסוק גם בחקלאות. הבעלות על הבקר היא אתוס מרכזי בקרב עמי דרום סודאן, ומאבק על שטחי מרעה בשנת בצורת בין שתי קבוצות שונות יכול להביא לשפיכות דמים. בשנת 2012, למשל, גרם מאבק כזה ל-2000 הרוגים במחוז ג'ונגליי (Jonglei).

פריסת הקבוצות האתניות של הדרום חורגת מתחומיו. חלקן ממוקם בגבול עם הצפון ומיעוטן פרוס בשטחו. הדינקה, שמרכזם השלטוני בבירה ג'ובה, מסתמכים על מוקדי הכוח שלהם במדינות לייק (Lake) ובח'ר אל-ע'זאל. לנואר עוצמה רבה במדינת הנילוס העליון (Upper Nile) ובמאחזים רבים לאורך הגבול עם סודאן, שעל התוואי שלו ממוקמות רוב בארות הנפט של המדינה. המתיחות האתנית מעיבה על היכולת לקיים קואליציה ועל החתימה למדינת לאום אינטגרטיבית. כך קל לסודאן מצפון, כמו גם למדינות אחרות כמו אוגנדה ואתיופיה, להתערב בפוליטיקה הדרום-סודאנית ולנסות לקדם את ענייניהן בתוכה.

הנפט הפך למקור ההכנסות הראשי (98%) במדינה הצעירה, ובכך מאתגר את העיסוק המסורתי ברעיית בקר. בארות הנפט העשירות, בעיקר באזורים אביי (Abyei) והנילוס העליון, מצויות על קו

הגבול עם הצפון, שהתווייתו טרם נסתיימה לאחר הסכם ה-CPA. צינור הנפט מוביל אותו לעיר הנמל הסודאנית פורט סודאן.

בשל היעדר השליטה בהפקת הנפט, המצויה בידי חברות זרות, ובשל הצורך לשנע אותו בתחום סודאן, לא מתאפשר לדרום סודאן לנהל משאב זה כראוי. הסודאנים גבו מחירים מופקעים על שיווק הנפט הדרום-סודאני דרכם, ובכך הביאו את הזעם שגאה בדרום לכדי משבר. הנשיא קיר סגר את בארות הנפט ב-2012 ופגע אנושות בכלכלת שתי המדינות. מתווכים בינלאומיים נזעקו כדי לנסות ולחדש את הפקת הנפט ולהשיג הבנות בין שתי המדינות. רק ב-2013, לאחר כשנה, חודשה הפקת הנפט והזרמתו. לקהילה הבינלאומית מחויבות ואחריות לגורל המדינה והיא משקיעה ממון ומאמצים רבים על מנת להביא את דרום סודאן אל דרך המלך. גם הארגון האזורי IGAD<sup>3</sup> משתדל לסייע כלכלית ופוליטית ולתווך בין המדינות השכנות כל אימת שמתעורר משבר תורן ביניהן.

כאמור, הסכסוכים הצבאיים של דרום סודאן לא מסתכמים ביריבות המתמשכת עם הצפון, אלא מונעים גם מגורמים פנימיים. ב-15.12.13, פיזר הנשיא קיר בשידור חי בטלוויזיה את אסיפת הבחירות של ה-SPLM/A בגיובה ועצר כמה מנאמני סגנו, מצ'אר, שהשתתפו בה. מצ'אר עצמו הואשם בניסיון הפיכה, לאחר שאמר בראיונות לתקשורת שלקראת הבחירות של 2015 הוא יתמודד לנשיאות מול הנשיא המכהן.

המצב התדרדר במהירות. מספר אנשים נהרגו, עוצר הוטל על הבירה ג'ובה והקרבות התפשטו לכל רחבי המדינה. בתוך כשנה, מספר ההרוגים המשוער נע בין 15,000 להערכות של כ-50,000 הרוגים. פליטים ועקורים רבים עודם מסתתרים במחנות האו"ם במדינה ורבים ברחו ממנה - בעיקר לאוגנדה, קניה ואתיופיה. חרף הכחשות של גורמים רשמיים, שבו תופעות שרווחו בעבר כמו מכירת ילדים לעבדות וחטיפת ילדים לצורך גיוסם כחיילים. על פי יוניצ"ף, בשנה שעברה שימשו 12,000 ילדים כחיילים בצבא דרום סודאן ובמיליציות חמושות שונות. לדברי נציג הארגון, "גיוס ילדים מקבוצות החמושות הורס משפחות וקהילות. ילדים נחשפים לרמות בלתי נתפסות של אלימות ומאבדים את סיכוייהם ללכת לבית הספר".<sup>4</sup> בינואר הכריז האו"ם על תכנית חסרת תקדים שבמסגרתה 3,000 ילדים-חיילים ימסרו את נשקם וישוחררו מהמיליציות הלוחמות.

נציג IGAD, ראש ממשלת אתיופיה לשעבר, מנסה לתווך כל העת בין הנשיא וסגנו ה"מורד". לפי ההסכם האחרון שנחתם באדיס אבבה ב-1.2.2015, הנשיא סלבה קיר יישאר בתפקידו בעוד מצ'אר יושב לתפקיד סגן הנשיא. נציגי הצדדים, כמו גם נציגי מפלגות נוספות, ירכיבו את הממשלה והפרלמנט. יודגש כי הסכמי הפסקת האש הקודמים הופרו עד מהרה.

בכנס שהתקיים בג'ובה בתחילת מרץ ביקשו מנהיגי קבוצות אתניות ליצור מבנה פדרלי שיאפשר ייצוג לכל בשלטון וברשות המחוקקת. הפתרון הייצוגי-פריטטי-יחסי הועלה בעבר על ידי נציגי

הקבוצות הקטנות והמקופחות בהן השתמשה סודאן, בעיקר תחת שלטונו של נמיירי, לממש את שאיפותיה ל"הפרד ומשול" בדרום.

הקהילה הבינלאומית, ובתוכה מדינות אפריקאיות שונות, טרם אמרה נואש ועושה כל שביכולתה כדי להקנות דפוסים שיביאו את החברה בדרום סודאן לעלייה על מסלול פיתוח והתקדמות. בין היתר, היא מאיימת על הגורמים הלוחמים בסנקציות, נוכח ההפרה הקשה של זכויות אדם וחשד לפשעי מלחמה מאז דצמבר 2013.<sup>5</sup> ההתמודדות של דרום סודאן עצמה עם בעיית האתניות, מלחמות פנימיות, הפרת זכויות אדם, הקמת מוסדות מדינתיים ובניית אתוס לאומי משותף – עודנה בעיצומה. ימים יגידו אם וכיצד תצליח החברה הדרום-סודאנית להתגבש וליצור תנאים שיאפשרו ניהול מדינה.

## **ד"ר חיים קורן כיהן כשגריר ישראל הראשון בדרום סודאן ומכהן כיום בתפקיד שגריר ישראל במצרים**

---

<sup>1</sup> Comprehensive Peace Agreement (CPA), 2005-2011.

<sup>2</sup> Sudan People's Liberation Movement/Army - התנועה העממית לשחרור סודאן צמחה כזרוע הפוליטית של הצבא העממי לשחרור סודאן.

<sup>3</sup> הארגון (IGAD) Inter-Governmental Authority on Development נוסד בשנת 1996. עניינו אוריינטציה של פיתוח וכלכלה ובו מיוצגות סודאן, דרום סודאן, דז'יבוטי, סומליה, קניה, אוגנדה, אתיופיה ואריתריאה. עם הזמן, פיתח את יעדיו גם למניעת סכסוכים.

<sup>4</sup> "מאות ילדים נחטפו למיליציות המשרתות את נשיא דרום סודאן", *הארץ*, 2 למרץ, 2015.  
<<http://www.haaretz.co.il/news/world/africa/.premium-1.2578101>>

<sup>5</sup> "S. Sudan rivals ink power-sharing deal in Ethiopia", *Sudan Tribune*, February 2, 2015  
<<http://www.sudantribune.com/spip.php?article53850>>